

Gesproken recensie van *Echte Filosofie*

Heleen Pott

1.

Toen mij een tijdje terug gevraagd werd om vandaag een recensie te presenteren van *Echte Filosofie* (Amsterdam, Bert Bakker 2007) heb ik meteen ja gezegd. Ten eerste omdat ik het boek zomaar op een dag in mijn postvak aantrof – een onverwacht geschenk waar ik Wouter nog graag voor wilde bedanken. Maar ook omdat ik, telkens als ik begon te lezen, in een tijdmachine terecht kwam die me met de snelheid van het licht terug voerde naar een vroeger tijdperk, toen alles veel beter, echter en oorspronkelijker was – ik bedoel nu niet het oude Griekenland van de pre-Socratici maar de Faculteit Wijsbegeerte van de Universiteit van Amsterdam, 25 jaar geleden, waar ik voor het eerst kennismaakte met de auteur van *Echte Filosofie*.

Ik hoorde daar tot het selecte gezelschap studenten dat een werkgroepje volgde over Gadamer's *Wahrheit und Methode*, onder leiding van Wouter Oudemans; niet veel later gaf ik mijn eerste colleges, over filosofische antropologie, op basis van een introductie in dat vak geschreven door Wouter Oudemans (*Over de natuur van mensen*, Samson 1983). En tenslotte was mijn allereerste wetenschappelijke publicatie een recensie van dat zelfde antropologische werkje van Oudemans ('Een nieuw geluid in de filosofische antropologie', in *Contactblad VFO*, 1985, 90-92).

Daarna verloren wij elkaar langdurig uit het oog en ik was al bijna vergeten dat onze wegen elkaar ooit gekruist hadden, toen de aforismen in *Echte Filosofie* mijn geheugen opfristen. De Wouter-tapes die al die tijd hadden liggen sluimeren werden moeiteloos geactiveerd en daar was iedereen weer: Wittgenstein en Heidegger,

Nietzsche en de Griekse tragici – maar vooral die ene revolutionaire auteur die ook in Oudemans (1983) al een hoofdrol vervulde, die daar als drillboor werd ingezet om het optimistisch idealisme van de moderne filosofie te verbrijzelen: Darwin met zijn evolutieleer.

Ik herinner mij Darwin nog zo goed omdat er over dit onderwerp enige commotie ontstond tijdens de colleges. De Darwin van Oudemans was namelijk niet de humanistisch geïnterpreteerde geleerde die al honderd jaar de canon aanvoert van het moderne westerse denken – een ereplaats die hij dankt aan het misverstand dat zijn evolutieleer de moderne mens, het autonome gerationaliseerde subject, als einddoel, tevens hoogtepunt van 3,8 miljard jaar evolutie zou hebben gekwalificeerd.

Bij Oudemans kreeg dit misverstand geen kans. Integendeel, twintig jaar eerder dan de Britse doemdenker John Gray (in *Strawdogs*), kwam Oudemans met de shockerende mededeling dat deze interpretatie geen hout snijdt omdat het evolutionaire proces volgens Darwin helemaal geen doel heeft, en dat het alleen al daarom onjuist is om te veronderstellen dat wij de kroon op de evolutie zouden zijn.

De *homo sapiens* is volgens Darwin bij toeval ontstaan en de neo-cortex ook, zelfs is het niet uitgesloten dat we op korte of langere termijn gewoon weer uitsterven. Het gaat in de evolutie immers niet om de mensheid of om de beschaving of de rationaliteit, het gaat om variatie, selectie en reproductie en verder nergens om. Darwin vond dat het uitsterven van de soorten even oorspronkelijk is als hun ontstaan.

De kans dat de mens, het slimme denkende dier, op termijn de sturing van het evolutieproces met succes ter hand zal nemen, is dan ook niet bijster groot. Waarschijnlijker is dat we aan onze eigen ratio ten onder zullen gaan, gedecimeerd door oorlogen, overbevolking, dodelijke virussen, milieuvernieting en nucleaire vervuiling, zoals zoveel mislukte ontwerpen weer verdwenen in de loop van de evolutie.

Hier kwam de discussie destijds wel zo ongeveer op neer, ik vat de grimmige boodschap in eigen woorden samen. Dat was even slikken.

Vandaag de dag, nu de eerste oorlogen om grondstoffen en energievoorraden ontbrand zijn en de opwarming van de aarde zelfs door George Bush erkend wordt, klinkt het allemaal niet onplausibel.

Maar toentertijd stuitte dit onheilspellende perspectief op een golf van morele verontwaardiging. Want 20 jaar geleden waren wij allemaal nog montere neo-liberalen, we geloofden hartstochtelijk in de vooruitgang en de maakbare wereld en in het beloofde land, dat al aardig in zicht begon te komen: een mondiale uitvergroting van westerse waarden, westerse welvaart en westerse rationaliteit.

Lezend in *Echte Filosofie*, deze zomer, realiseerde ik me dat de ongefundeerdheid van dit liberale geloof door het leerboek van Oudemans voor het eerst onder onze aandacht werd gebracht. Zoals het ook Oudemans was die ons, Amsterdamse studenten, voorhield dat wij *au fond* niet zo heel erg verschilden van andere dieren, en die zelfs hardop durfde suggereren dat de beschavingsgeschiedenis geen werkelijke vooruitgang kent, dat concentratiekampen en industriële massavernietiging net zo modern zijn als nanocomputers of openhart-chirurgie.

Dit type waarheid wordt altijd cynisch of pessimistisch genoemd, door geschokte recensenten van dagbladen en filosofische tijdschriften – of in het beste geval afgedaan als wereldvreemd. Dat laatste, daar zit wel iets in: het zijn ijzige, vervreemdende waarheden, die juist daarom erg filosofisch zijn. Eerst moet je een vreemde worden in de wereld, voordat je de dingen kan waarnemen zoals ze zijn, in hun juiste proportie en met het juiste gewicht. Van filosoferen wordt een mens meestal niet gelukkiger. Het denken bevrijdt hoogstens van comfortabele illusies en schept daarmee tegelijkertijd een vreemde onrust. Een onrust die ook weer meteen terug kwam toen ik *Echte Filosofie* las – het boek waarin het darwinisme planetair is geworden.

2.

Ik las het op een plek die daarvoor bij uitstek geëigend was: op het internationale vliegveld van Kuala Lumpur, tijdens de tussenstop Schiphol – Adelaide in juni van dit jaar. Buiten viel een tropische moesson, binnen was het behaaglijk. Ik zat in de

noodlebar, flesje Tijgerbier in de ene, *Echte Filosofie* in de andere hand, en ik mijmerde over wat er de afgelopen 25 jaar met de universitaire filosofie gebeurd is.

Al bladerend trof mij het volgende citaat:

Alles aan de wetenschappen is de doodsvijand van wat de filosofie in haar aporie ooit bewoog: haast, publicatiedwang, streven naar erkenning, organisatie in onderzoeksgroepen, specialisering in vakgebieden, gebruik van een technische eenheidstaal, verzamelen van secundaire literatuur. Dit alles is bevorderlijk voor de wetenschappelijke vermenigvuldiging, niet voor een bezinning op het grote geheel ervan. Deze doodsvijandschap kan ik niet bestrijden, hoogstens in haar betekenis en reikwijdte onderkennen – en zelfs dat niet: zij behoort tot de macht van de grote reductie en geeft daarvan verstoelen blijk .... (p. 14)

Lees een filosofisch artikel of volg een academisch college – murwe zwammen waaien je tegemoet. (...) De wijsbegeerte heeft in de wetenschappelijk gestuurde wereld geen eigen betekenis. Ze teert als een blindedarm op de gemobiliseerde universiteit. Die tolereert het wormstekig aanhangsel als cultuurpolitieke legitimatie: ‘Zonder filosofen worden we gebrandmerkt als cultuurbarbaren en dat verzwakt onze marktpositie.’ (p. 53)

Met de opkomst van het darwinisme, aldus de gedachtengang van Oudemans, is ook het menselijk denken opgenomen in de mechanica en toegesneden op de bestaanswijze van de vermenigvuldiging en de rationale selectie.

En inderdaad, kijk om je heen, ineens valt er van alles op zijn plaats: de hysterie over internationale A-publicaties, de stimuleringsprogramma's van NWO, de onvermijdelijke reorganisaties die om de zoveel jaar de faculteiten verwoesten: zinloze variatie, selectie en reproductie, comateuze verving, diepe onverschilligheid: de leegte van de westerse wijsbegeerte anno 2007.

Ik bladerde terug en las:

De overgeleverde filosofische methoden hebben hun beste tijd gehad sinds wetenschap en techniek als meteoren zijn ingeslagen in de oude wereld en de filosofie van haar status hebben beroofd....(p. 9) De schokgolven van de grote reductie zijn nog bezig door te dringen tot het menselijk denken en bestaan. Mensen zoeken een behuizing in alledaagsheid, gezinsleven, cultuur en politiek. Het blijft onduidelijk hoe deze bewoonde wereld, (...) zich verhoudt tot de wereld van de mechanische replicatie, de mathematische reductie, de economische rationaliteit. Zij is er geen antwoord op, eerder een onderkomen voor asielzoekers met vluchtelingstatus.(p. 10) (...) De Nieuwe Tijd is die van de grote reductie. Wolken metafysica zijn teruggebracht tot druppels taaltheorie. De wereld is getransformeerd tot een organisme, mensen tot onderdelen ervan....(p. 11)

Heeft het dan nog wel enige zin om filosoof te zijn, vandaag de dag? Dat weet ik niet, schrijft de filosoof. Alles wijst er op dat filosofen niet meer nodig zijn. Filosofie begon ooit met de vraag naar de identiteit der dingen, ze werd gevoed door een pathos en een zorg met betrekking tot de vereniging van denken en wereld. De wetenschappen hebben dit filosofisch pathos overbodig gemaakt, aldus Oudemans. Nu hangt de nog bestaande filosofie in de lucht, terwijl een terugkeer naar het oude pathos uitgesloten is. Filosofen zijn vluchtelingen geworden, ze kunnen alleen nog maar klagen over de teloorgang van hun asiel.

Onherroepelijk – ik volg nog steeds Oudemans – heeft het filosofisch nadenken zijn beste tijd gehad, al zullen de filosofische zombies nog wel een paar eeuwen voortmummelen, in hun geesteswetenschappelijke reservaten.

3.

In de ontredde die altijd samenhangt met intercontinentale vluchten, chaotische incheck-procedures en idiote regels voor de handbagage, sprak de metaforiek van *Echte Filosofie* mij extra aan. Asielzoekers, vluchtelingen, ontheemding, overbodigheid... de stemming van het boek kwam mij enerzijds voor als nuchter en grimmig, maar anderzijds, onmiskenbaar, toch ook als melancholisch – en dit alles in voortdurende afwisseling.

Moet ik mij verzetten tegen mijn overbodigheid of kan ik erbij stilstaan?, vraagt Oudemans zich af. Wanneer de filosofie nog zin heeft, dan niet als culturele zijbeuk in de geïnformatiseerde kathedraal van wetenschap en techniek, maar als een nuchtere bezinning op de woorden die de aard van deze epoeche uitmaken.

Want de filosofie mag in de epoeche van de grote reductie opgelost zijn in het bijtende zuur van de darwinistische mechanisering, de filosoof mag overbodig geworden zijn – daarover nadenken kan niet resulteren in nostalgische bespiegelingen of geklaag, over bijvoorbeeld de teloorgang van het humanisme of de menselijke maat. De grote reductie is uiteindelijk ook geen verlies maar een omslag van een betekenishorizon, aldus nog steeds Oudemans.

Hier en op talloze andere plaatsen in *Echte Filosofie* bespeurde ik een duidelijke hang naar een beschouwelijk *Pathos der Distanz* (Nietzsche), een bezonnen afscheid waarin ons iets duidelijk wordt over onszelf. Maar daar doorheen, verrassend voelbaar, is er een capitulatie, een erkenning van de onmogelijkheid van zo'n nuchter, niet-sentimenteel afscheid. Er is zelfs helemaal geen afscheid, zoals het boek zegt.

Er is slechts de zelfverklaarde overbodigheid van de filosoof, er is eenzaamheid, heimwee, verlatenheid, er zijn de symptomen van melancholie, een melancholisch verwijlen bij een filosofie die al ten onder is gegaan. Dat is de stemming die dit boek doortrekt. Luister naar een laatste citaat, over zoogdieren met verlatingsangst:

Soms hoo je in de Veluwe bossen een regelmatig terugkerend klaaglijk gefluit. Je denkt aan een vogel. Maar het is een reeënjong dat door zijn moeder is verlaten. De roep ervan is zo eigenaardig doordat het reetje niet alleen om zijn moeder roept, maar ook laat merken wat zijn positie is binnen zijn omgeving. (p. 188/9)

Niet thuis, nooit meer thuis in deze wereld. Onwillekeurig – ik was inmiddels twee biertjes verder – moest ik denken aan de blokfluit-(dwarsfluit?) intro van Jacques Breils *Ne me quitte pas*. Nooit werd verlatingsangst snerpender vertolkt. Een wereld is ingestort en een nieuwe dient zich nog niet aan. Daarom kan er geen afscheid genomen worden. Daarom heerst de melancholie. Melancholie, zegt Freud in *Trauer und Melancholie* (1913), is een mislukt afscheid.

4.

Niemand houdt van afscheid nemen en toch moeten we er allemaal mee leren leven. Het begint met de uitstoting uit de baarmoeder en het gaat een heel leven door, tot het bittere eind.

De normale gang van zaken is dat na elk verlies de rouwende weer gaat investeren in nieuwe objecten en opnieuw vreugde in het leven vindt. Maar dat is precies wat de melancholicus niet wil laten gebeuren – want dat zou betekenen dat ingestemd moet worden met de vervangbaarheid van het object, dat hij moet toegeven toch zonder te kunnen leven. En dat kan of wil hij niet.

Freud typeerde de melancholie daarom als een onvermogen om te rouwen. Het verlies van de melancholicus verschilt van de gewone rouw. Er heeft zich namelijk ooit een identificatie voltrokken met het verloren object – object-verlies is daarom onvermijdelijk ook ik-verlies. Eigenlijk zou de melancholicus zelf nu moeten doodgaan van verdriet.

Maar sterven doet hij niet, of alleen overdrachtelijk – in plaats daarvan trekt hij zich terug in zijn onverbiddelijk isolement, waarmee hij zijn absolute trouw aan het object bewijst: een laatste bewijs dat dat object nog niet verloren is.

Door ontroostbaar te worden houdt de melancholicus het verloren object levend – en dat is pas *Echte Filosofie*: eeuwige trouw – niet zomaar totdat de dood ons scheidt maar zelfs over de dood heen. Absolute solidariteit met de filosofie, in het tijdperk van haar ondergang.

Natuurlijk schuilt er volgens Freud een element van narcisme in deze identificerende liefde, een element van zelfoverschatting door de filosofische minnaar die zijn verloren object uitvergroot tot een absolute levensvoorwaarde. Wat rest is alleen maar woestijn, een woestijn die niets minder dan de hele wereld zou beslaan, volgens de melancholicus...

Maar wij willen hem die zelfvergroting graag vergeven.

Want hoewel filosofie iets specifiek menselijks is, is het toch niet iets voor alle mensen. Integendeel, ‘...die Philosophie ist ihr Wesen nach etwas Esoterisches...’ (Hegel, *Werke*, Bd. 2, Frankfurt a/M 1986, 182). Niet alle mensen kwellen zich met onmenselijke waarheden, niet alle mensen liggen wakker van de gedachte dat uitsterven de stuwende kracht van de evolutie is en dat het slimme dier dat het denken heeft uitgevonden er maar eventjes zal zijn, minder dan een halve minuut in het licht van de eeuwigheid.

De kracht en de draagwijdte van de woorden zal al eerder verstorven zijn. Nooit zullen de dingen verlost worden van de wraakzuchtige achtervolging door het voorstellende denken, nooit zal de filosofie haar werkelijke opgave vervuld hebben.

De zon zal doven, de planeet zal verstarren... En dan zal er helemaal *niets* gebeurd zijn, zoals Nietzsche vaststelde.

5.

Lang ist

Die Zeit, es ereignet sich aber

Das Wahre

schreef de dichter Hölderlin (in *Mnemosyne*). Maar voorlopig is het herfst, daarna zal het winter zijn. De bladeren zijn bijna allemaal gevallen, depressies zullen langskomen, hagelbuien zullen het plaveisel geselen... En intussen trekt de tijd breuklijnen door de beschavingsgeschiedenis, die we niet kunnen waarnemen omdat we er te dicht bovenop zitten, omdat we er zelf deel van uitmaken.

Het tijdperk van de cybernetica, waarin de technische wetenschappen aan de macht kwamen, is niet het einde van de geschiedenis. Want er is geen eindpunt. De tweede mechanische revolutie, de cognitieve wending, de genetica, het transhumanisme, het denken van Darwin, Dawkins, Dennett ... het zijn seconden op de eeuwigheid.

Honderdvierenzestigduizend jaar geleden, zo lees ik in de *Volkskrant* (20.10.2007) leefden er mensen aan de stranden van Afrika. Ze zaten in het zand en ze schilderden wat en aten krabbetjes. Ze hadden dezelfde herseninhoud als wij. Ze voelden geen behoefte aan kunst, cultuur of filosofie, ze bouwden geen paleizen, ze vonden het buskruit niet uit en schreven geen filosofische dialogen, dat doen we allemaal pas sinds kort. Honderdvijftigduizend jaar lang had de menselijke soort geen puf in iets anders dan een beetje zonnen, een beetje vissen, een beetje sex.

Deze raadselachtige menselijke diersoort zal weer van de aardbodem verdwijnen, en niet alleen de mens zal verdwijnen, ook het denken zal verdwijnen en de woorden die het denken bewegen zullen verdwijnen – de woorden waarvan de betekenis niet in onze hand lag, de ongenaakbare, *heilige* woorden: ze zullen oplossen in de oceaan van de tijd.

Maar voor het zover is, in de tussentijd tussen twee eeuwigheden, zal er filosofie zijn, en er zullen filosofen zijn – *echte* filosofen – die een blik durven werpen in de afgrond van de evolutie of de schepping. Ze leren ons dat er twee soorten denken zijn – het denken waarvan men spreken kan en dat niet het eigenlijke denken is, en het ‘andere denken’, onuitsprekelijk maar voelbaar, het denken dat een onbekende weg is, die gevolgd moet worden maar waar zelfs de filosoof makkelijk verdwaalt.

En wij gewone stervelingen, we staan erbij en we kijken er naar, sprakeloos. We kunnen de filosoof zelfs niet prijzen, want het zou ongelofelijk aanmatigend zijn om dat te doen.

Het enige dat we kunnen doen is hem bewonderen en bedanken.

Bewonderen, voor de obstinaatheid waarmee hij nu al een kwart eeuw lang, dwars tegen de tijdgeest en de zelfvoldane universitaire *mores* in, rond doolt in het niemandsland tussen denken en wereld, op zoek naar die andere weg.

Bedanken, omdat hij op die manier de filosofie in leven houdt.